

Др Дубравка Стојановић,
ванредни професор

Одељење за историју, Филозофски факултет, Београд

УДК 355.48(497)''1912/1913'':930(497.11)

371.3:93/94(497.11)''1920/2013''

Калуп за историјско памћење: Балкански ратови у српским уџбеницима историје (1920-2013)

Апстракт: У чланку се истражују уџбеници историје који су изашли од 1920. до 2013. године и тумачење Балканских ратова које можемо пронаћи у њима. Полази се од претпоставке да је свако време дало свој печат тумачењу тих догађаја и да уџбенички текстови чешиће говоре о времену у којем су настале те књиге, него о самим догађајима које описују.

Кључне речи: Балкански ратови, уџбеници историје, 20. век, историјско памћење.

Балкански ратови су веома подесни за конструкцију митске националне и историјске свести. Радило се о најпопуларнијим ратовима у модерној српској историји, који су у тадашњим медијима најављивани као „дан великог обрачуна“ или „остварење заветне мисли“. Њихов „конструктивни потенцијал“ је изузетан због тога што су Србији донели значајну војну победу над „вековним непријатељем“ и што је, захваљујући њима, удвостручена државна територија. Уз то, преко наратива о Балканским ратовима, могли су се, и још увек се могу изградити политички опортунни односи према суседним народима и према великим силама. Истовремено, ти догађаји омогућују да се конструише сопствена историјска позиција, утемељена у митологизованој идеји о нацији жртви која, „историјски исправна и племенита“, стоички трпи грамзивост свих око себе.

Управо због тога што нуде материјал за креирање национално-романтичарског наратива, тумачења Балканских ратова су током последњег века доживела занимљиве мутације у уџбеницима историје. Врло рано су ушли у школске програме, па их налазимо већ у училима из 1920. године, првим књигама изашлим после Првог светског рата. Већ из тога је јасно видљив значај тих ратова за формирање националне и историјске свести, јер су увођењем готово савремених догађаја у уџбенике историје просветне власти желеле да наметну њихово „исправно“ тумачење и да одреде однос будућих генерација према њима.

Тумачење узрока ратова

Анализа уџбеника који су последњих сто година тумачили Балканске ратове показује да су, у зависности од политичке ситуације у којој су књиге објављене, узроци тих догађаја веома различито интерпретирани. Ти узроци јесу веома сложени, али баш због тога избор података који ће се изнети ученицима говори о намерама и потребама аутора да слику догађаја јаче обоје жељеним тоновима. За почетак, веома је видљив утицај непосредних историјских искустава, тако се у првим уџбеницима написаним одмах после Првог светског рата, као основни кривци за избијање Балканских ратова одређују најсвежији „непријатељи“ – Аустроугарска и Немачка. Посебно у тим првим објављеним књигама, уз веома дискретно помињање тешког стања у Турској, доминира тумачење по коме су те две силе, а посебно Аустро-Угарска после анексије Босне и Херцеговине, кренуле у даљи пробој ка Санџаку, подстичући и Албанце и Турке на злочине против Срба. Балкански ратови стављени у контекст немачке политике продора на исток, чиме је епицентар проблема измештен у шири европски контекст: „Опасност која је претила Србији и Балкану од Немачке навале била је очевидна не само Србима, него и другим народима на Балкану“.

Међутим, од тридесетих година 20. века дошло је до стандардизације наратива по коме је као пресудан узрок ратова утврђен тежак положај српског народа под Турцима, зулumi и погоршање стања које је наступило после младотурске револуције.¹ Тако је рат добио одбрамбени карактер, а заштита сународника постала његов једини циљ: „Балканске хришћанске државе нису могле мирно гледати страдање својих сународника у Турској и почеле су живо радити на међусобном зближењу и заједничкој акцији против Турске“.² Занимљиво је да су понеки аутори стављали нагласак и на насиља од стране суседних народа, али без конзистентног тумачења које би ученицима приближило стање етничких сукоба у Османском царству. Стиче се утисак да су аутори уџбеника по свом нахођењу бирали на који ће суседни народ ставити највише одговорности. Тако се у неким књигама помињу само „дивљачки арнаутски напади на Србе“,³ док друге инсистирају на бугарским злочинима над Србима у Македонији који су довели до тога да је Србија морала да крене да их брани: „Почетком XX века стање балканских хришћана под Турцима се нагло погоршало. Бугари су онда

¹ Миладиновић, Михаило; Рајичић, Миодраг, *Опита историја с историјом трговине и културе*, Београд 1935, стр. 132 (у даљем тексту: Миладиновић, М.; Рајичић, М., *Опита историја...*); Лазаревић, Ђорђе, *Историја Југословена за средње и стручне школе*, Београд 1937, стр. 171. (у даљем тексту: Лазаревић, Ђ., *Историја Југословена за средње...*)

² Лазаревић, Ђ., *Историја Југословена за средње...*, стр. 171.

³ Стошић, П., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, стр. 127. (у даљем тексту: Стошић, П., *Историја Срба, Хрвата...*)

појачали своју четничку акцију и управили је једновремено и противу Турака и Арнаута и противу Срба⁴.

Социјалистичко време донело је нове тонове у тумачење узрока ратова. Док се негде једноставно констатује да је „циљ савезника био да се Турци отерају са Балкана“,⁵ на другом месту можемо наћи наглашене критичке тонове који су упућени на рачун националних циљева српске владе: „Планови Аустро-Угарске о ширењу преко Санцака ка Солуну угрожавали су експанзионистичке тежње српске буржоазије“.⁶ Тако се добија сасвим другачија слика рата, који постаје освајачки и губи свој чисто одбрамбени карактер. Било је то сасвим у складу са односом који су социјалистичке власти имале према режимима из времена монархије и, посебно, њиховим националним идеологијама. Тиме је социјалистичка Југославија себи прибављала значај државе која је решила националне проблеме и спречила амбиције и хегемоније које су угрожавале поједине југословенске народе.

Експедиције преко северне Албаније

Аутори свих генерација уџбеника су имали далеко више проблема у описивању узрока који су довели до продора српске војске преко северне Албаније у новембру 1912. године и опсаде Скадра у фебруару 1913. године. Будући да је основни кључ тумачења Балканских ратова у свим генерацијама уџбеника била идеја о одбрамбеном и ослободилачком рату, било је потребно „креативно интервенисати“ у опису тих догађаја или представљању чињеница, због чега у уџбеницима можемо наћи веома различита тумачења тих догађаја. Занимљиво је да се излазак српске војске на Јадранско море преко северне Албаније, који је био јавно прокламовани ратни циљ српске владе, описује само у првом уџбенику који је изашао после ратова, уз навођење разлога који су мотивисали Србију: „Откад је постала нова српска држава стално је тежила да добије излаз на море и да изађе на светски пут за трговину. Та потреба нагнала је Србију и сад да створи себи слободан приступ мору, па с тога су се и упутила два поменута одељења српске војске да пређу кршне албанске горе, путем којим раније ниједна војска није прошла“.⁷ У тој књизи се и веома детаљно описују

⁴ Миладиновић, М.; Рајичић, М., *Опита историја...*, стр. 132.

⁵ Кнежевић, Ђорђе; Смиљевић, Богдан, *Историја за II разред стручних школа*, Београд 1963. (у даљем тексту: Кнежевић, Ђ.; Смиљевић, Б., *Историја за II разред...*)

⁶ Новаковић, Реља, *Историја за III разред гимназије*, Београд 1962, стр. 235. (у даљем тексту: Новаковић, Р., *Историја за III разред...*)

⁷ Вукићевић, Миленко, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца : за средње и стручне школе. Књ. 2, Од краја XV столећа до данас*, Београд 1920, стр. 115. (у даљем тексту: Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*)

проблеми које је српска војска имала на том тешко проходном терену, глад и хладноћа који су исцрпљивали српску војску, као и сукоби до којих је долазило са турским и албанским јединицама.

У касније насталим уџбеницима аутори су се трудили да што мање простора посвете опису тих догађаја, да се узроци прескоче, а да се проблеми кроз које је прошла српска војска забораве. Та каснија тумачења треба да упуте на закључак да се радило о готово успутној и случајној војној акцији. Тако се у једном уџбенику из 1927. године наводи: „Срби су заузели Охрид и Ресан, а остатак разбијене турске војске се бежећи повукао у Албанију, преко чијих кршевитих планина српска два одељења прешла с највећим тешкоћама и стигла до Јадранског мора и ушла у Драч“.⁸ Неки аутори само успут помињу те догађаје, не придајући им посебан значај: „Српска војска је (...) за кратко време ослободила сву Јужну Србију, па преко Албаније избила на Јадранско море код Драча“.⁹ Таквим начином приповедања сугерише се да се радило о изнуђеној или случајној војној акцији, чиме се губи стварни значај те операције, као и ратни циљ који је иза ње стајао.

Чешћи случај је да се српски продор преко северне Албаније прикаже преокретањем хронологије, чиме се стиче утисак да се српска војска нашла у северној Албанији искључиво да би помогла црногорској војсци код Скадра, иако је српска војска у два наврата прешла северну Албанију и дошла до Јадрана: први пут продором до Драча у новембру 1912. године, а други пут дошавши да помогне црногорској војсци у опсади Скадра, у фебруару 1913. године. Преокренуту хронологију први пут налазимо у уџбенику из 1922. године, у којем је ауторка написала: „После предаје Скадра, наша војска поче освајати Арбанију, продре на обалу Јадранског мора и освоји Леш и Драч“.¹⁰ Такво повезивање ова два продора српске војске до Јадрана у један догађај маскира територијалне претензије, због чега је било прихваћено у свим следећим генерацијама уџбеника све до данашњих.

У уџбеницима из социјалистичког раздобља и у случају експедиција у северној Албанији налазе се критички тонови. Те акције осуђиване су као акт експанзионизма и „тежње српске буржоазије да Србија добије излаз на море“, што је оцењено као „освајачка тежња“.¹¹ У тим уџбеницима се и први пут наводило да је „српска окупација изазвала је отпор албанског народа и побуну“,¹² што је било уклопљено у стални обрачун социјалистичких власти са национализмом.

⁸ Зрнић, Лука, *Опита повесница за средње стручне школе*, Београд 1927, стр. 215. (у даљем тексту: Зрнић, Л., *Опита повесница...*)

⁹ Лазаревић, Ђ., *Историја Југословена за средње...*, стр. 171.

¹⁰ Стошић, П., *Историја Срба, Хрвата...*, стр. 128.

¹¹ Кнежевић, Ђ.; Смиљевић, Б., *Историја за II разред...*, стр. 11.

¹² Кнежевић, Ђ.; Смиљевић, Б., *Историја за II разред стручних школа*, Београд, 1967, стр.

У време владавине Слободана Милошевића, уцбеници су напустили тај критички однос и вратили су се на већ раније успостављену „хронолошку мутацију“ која ствара утисак да је излазак на Јадранско море било само последица жеље да се помогне црногорским савезницима: „Српска војска се спојила са црногорском која је дејствовала у Санцаку, а затим преко северне Албаније избила на Јадранско море и прикључила се делу црногорске војске која је опседала Скадар“.¹³ Тако је поново избегнуто да се нагласи да се радило о два преласка преко северне Албаније и покушајима остварења важног ратног циља.

У уцбеницима написаним после пада Милошевићевог режима, али и после бомбардовања Србије из 1999. године, може се осетити утицај непосредних догађаја. У уцбенику из 2005. године излазак српске војске преко северне Албаније се приказује као легитиман, а формирање Албаније као проблем: „Стварањем Албанске државе Србија је остала без знатног дела територије који је требало да јој припадне (...) Створена је албанска држава која ће у наредним деценијама бити фактор нестабилности у овом делу Европе и увек непријатељски настројена према Србији“.¹⁴

У најновијим уцбеницима насталим после либерализације тржишта уцбеника, појављују се реалније интерпретације, које говоре о државном ратном циљу изласка на море и јасно раздвајају два преласка преко северне Албаније. У њима можемо наћи и податке о повлачењу српске војске из Албаније под аустроугарским притиском, што је такође нешто што се прикривало у претходним генерацијама уцбеника.¹⁵ То је важан помак, јер уцбенички наратив углавном остаје затворен за описивање пораза кроз које је прошла нација и који се не би уклопили у потребу јачања националног поноса као једног од циљева наставе историје. Ти најновији уцбеници истовремено су и једини који су проговорили о контроверзном режиму који је српска влада утврдила у новоослобођеним крајевима, а који су постали место спорења међу етнички мешаним становницима Косова и Македоније. Тако се први пут може наћи следећа оцена: „Нови ратни вихор онемогућио је Србији да у новоприсаједињеним областима успостави добру државну управу. Србија јесте знатно увећана, али није била у могућности

¹³ Гаћеша, Никола; Младеновић-Максимовић, Љиљана; Живковић, Душан, *Историја за 8. разред основне школе*, Београд 1997, стр. 27. (у даљем тексту: Гаћеша, Н.; Младеновић-Максимовић, Љ.; Живковић, Д., *Историја за 8...*)

¹⁴ Николић, Коста; Жутић, Никола; Павловић, Момчило; Шпадијер, Зорица; *Историја 3/4 : за III разред гимназије природно-математичког смера и IV разред гимназије општег и друштвено-језичког смера*, Београд 2005, стр. 49. (у даљем тексту: Николић, К.; Жутић, Н.; Павловић, М.; Шпадијер, З.; *Историја 3/4...*)

¹⁵ Љушић, Радош; Димић, Љубодраг, *Историја за 8. разред основне школе*, Београд 2010, стр. 70 (у даљем тексту: Љушић, Р.; Димић, Љ., *Историја за 8. разред...*); Вајагић, Предраг; Стошић, Ненад, *Историја за 8. Разред*, Београд 2011, стр. 55.

да државу стабилизује и уреди тако да новоослобођени крајеви и матица буду у свему изједначени¹⁶.

Тумачења Другог балканског рата

Други балкански рат је, без обзира на различите политичке системе током 20. века, задржао релативно стабилну интерпретацију. Одговорност за његово избијање је увек и искључиво била бугарска, па је тако та држава стекла положај идеалног архинепријатеља. Она је представљена као савезница која тражи превише, која крши договоре, удара с леђа, мучки. Посебно се у свим генерацијама уџбеника инсистира на томе да је Бугарска била незахвална за помоћ српске војске код Једрена. Неки, посебно старији уџбеници, веома су емотивно описивали бугарску издају, на шта је вероватно утицало и свеже непријатељство из Првог светског рата: „Кад остала српска војска сазнаде за ову мучку превару невернога савезника, полети, озлојеђена браћи у помоћ, те се тако на Брегалници развије најкрвавија битка, каква никада није била на Балкану. Бугари буду побеђени и кажњени онако као што су заслужили за неверство и мучни напад“.¹⁷ Занимљиво је и да су у међуратном периоду постојали уџбеници у којима се Турска не помиње као савезница Србије у Другом балканском рату, јер би такав политички преокрет у романтичарској интерпретацији прошлости било тешко објаснити.¹⁸

Уз оцене да се радило о неправедном и братоубилачком рату, у социјалистичким уџбеницима налази се и критичка оцена да је Други балкански рат био последица сукобљених жеља и захтева међу савезницима, па се наводи и да је Србија имала свој део кривице: „Српска буржоазија је хтела излаз на море, па је освојила Албанију, а са Бугарском се сукобила око поделе Македоније. То је био узрок другог Балканског рата“.¹⁹ Недвосмислено се указивало на сукобљене амбиције савезничких држава као на основни узрок њиховог међусобног сукоба, без раније уобичајеног приписивања одговорности само бугарској страни: „И Србија и Бугарска су биле оштре у својим захтевима, па је сукоб био неизбежан“.²⁰

Уџбеници из Милошевићевог времена задржавају тумачење по коме је за други рат био одговоран спор око Македоније на коју су рефлектовале дотадашње савезнице.²¹ Међутим, у првим уџбеницима насталим после пада

¹⁶ Љушић, Р.; Димић, Љ., *Историја за 8. разред...*, стр. 70.

¹⁷ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 117; Стошић, П., *Историја Срба, Хрвата...*, стр. 128.

¹⁸ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 117;

¹⁹ Кнежевић, Ђ.; Смиљевић, Б., *Историја за II разред...*, стр. 11, 1967.

²⁰ Новаковић, Р., *Историја за III разред...*, стр. 239.

²¹ Гаћеша, Н.; Младеновић-Максимовић, Љ.; Живковић, Д., *Историја за 8...*, стр. 29.

Милошевића и на овом питању налазимо повратак на наглашени национални романтизам и посебно инсистирање на угрожености Србије. Болдованим словима пише: „Губитком изласка на море, Србија је била у неповољнијем положају од осталих балканских држава. [...] Србија и Црна Гора доведене су у ситуацију да заштите своје државне интересе од Бугарске“.²² Одговорност је поново пребачена само на Бугарску: „Бугарска, непрекидно подстицана од Беча, тражила је за себе највећи део ослобођене територије у Македонији“.²³ Најновији објављени уџбеници показали су избалансиранији однос према том питању²⁴, па се наводи и да је, због непопустљивости обе стране, рат био неизбежан: „И Бугарска и Србија избегавале су руску арбитражу око поделе Македоније – зато је пропао покушај руског цара да спасе српско-бугарски савез и до рата је морало доћи“.²⁵

Идеолошка тумачења

Представљање узрока ратова у уџбеницима било је, поред фактографских, последица и различитих идеолошких манипулација. У међуратном раздобљу најчешће се говорило о „дужности Србије да ослободи вековима тлачени српски народ“.²⁶ Тако је рат добио један од кључних интерпретацијских оквира: тумачен је као ослободилачки, одбрамбени и праведан, што је у каснијим периодима постало готово формула сведена на концизан, аподиктички језички стил који не допушта дилеме и дебату: „Први балкански рат је био праведан, а други је био неправедан“.²⁷

Али, поред тог већ врло рано типизираниог начина оцењивања Балканских ратова, разна времена и политичке потребе доносили су различите идеолошке нијансе и нагласке. Тако је, непосредно после Првог светског рата, навођено да је питање разграничења на Балкану решено по начелу народности²⁸, у чему видимо јасну вилсонизанску инспирацију.

У неким књигама видимо нанос идеологије интегралног југословенства, које се није могло наћи у изворима из 1912. године. Било да се писало о одушевљењу које су српске победе изазвале код других Југословена који су „тај

²² Николић, К.; Жутић, Н.; Павловић, М.; Шпадијер, З.; *Историја 3/4...*, стр. 69.

²³ Николић, К.; Жутић, Н.; Павловић, М.; Шпадијер, З.; *Историја 3/4...*, стр. 70.

²⁴ Рајић, Сузана, Николић, Коста, Јовановић, Небојша, *Историја за 8. разред основне школе*, стр. 71.

²⁵ Љушић, Р.; Димић, Љ., *Историја за 8. разред...*, стр. 70.

²⁶ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 111.

²⁷ Гаћеша, Н.; Младеновић-Максимовић, Љ.; Живковић, Д., *Историја за 8...*, стр. 29.

²⁸ Вуловић, Данило, *Опита историја новог века за VIII разред средњих школа*, Београд, 1934, стр. 177.

рат сматрали као свој²⁹ или да је тим ратовима остварен „петовековни сан Југословена“,³⁰ у међуратним уџбеницима било је важно нагласити југословенску димензију ратова и неодољиву снагу југословенског покрета: „Сјајни успеси српске војске у првом балканском рату имали су огроман утицај на све Србе, Хрвате и Словенце под Аустријом. Сматрајући рат Србије као свој и њене успехе као своје, они су јавно испољавали своју радост и одушевљење и поред свег гоњења од стране аустријских и мађарских власти“.³¹

Раздобље социјализма донело је свој идеолошки пртљаг. Као што је показано, у књигама из тог времена могу се наћи критичке оцене и осуде експанзионистичких тежњи српске буржоазије³² или директно прозивање освајачких намера, поготово покушаја „српске буржоазије“ да себи обезбеди излаз на море,³³ што је било усклађено и са тадашњом реториком и дискурсом. Међутим, упркос тој критичкој ноти, и у социјалистичком периоду се у Балканским ратовима видео добар материјал за слање корисних и актуелних политичких порука. Због тога у те уџбенике улази оцена да су ти ратови донели „ослобођење од феудализма“, што је било уклопљено у тумачење историје као смене друштвено-политичких система и класне борбе као њеног покретача. Та идеолошка овојница омогућила је да Балкански ратови у време социјализма добију још једну ослободилачку димензију, ону социјалну.

Током деведесетих година појачана је оцена о ослободилачком дејству ратова, с тим што је оно национално сада ипак дошло испред социјалног: „Циљ Савеза био је национално и социјално ослобођење балканских земаља.“³⁴ То је било сасвим у складу с Милошевићевом хибридном идеологијом која је задржавала социјалистичко идеолошко наслеђе, али је на њега, или, тачније, испред њега ставила националну компоненту.³⁵

После промена из 2000. године, у уџбенички се наротив вратио наглашени национални романтизам у описивању балканских ратова, укључујући повратак старих мотива, као што су борба за хришћанство и сопствену цивилизацију, па се у њима каже: „Првим балканским ратом се завршила вековна борба балканских народа за ослобођење од турске власти, а Србија је успела да се победоносно врати на извориште своје цивилизације.“

²⁹ Миладиновић, М.; Рајичић, М., *Опита историја...*, стр. 133.

³⁰ Поповић, Васиљ *Историја новог века за VIII разред*, Београд, 1940, стр. 165. (у даљем тексту: Поповић, В., *Историја новог века...*)

³¹ Миладиновић, М.; Рајичић, М., *Опита историја...*, стр. 133.

³² Новаковић, Р., *Историја за III разред...*, стр. 236.

³³ Кнежевић, Ђ.; Смиљевић, Б., *Историја за II разред...*, стр. 11, 1963

³⁴ Гаћеша, Н.; Младеновић-Максимовић, Љ.; Живковић, Д., *Историја за 8...*, стр. 26.

³⁵ Николић, К.; Жутић, Н.; Павловић, М.; Шпадијер, З.; *Историја 3/4...*, стр. 47.

Систем вредности

Балкански ратови били су идеалан простор за дисеминацију митских садржаја и епског система вредности. Као блистава победа, они су нудили идеалан оквир за јачање националног поноса и креирање идентитета у складу са славним војничким традицијама. Слављење војске и њеног значаја био је саставни део васпитања и образовања у свим временима током последњег века и под свим системима. С нарочитим одушевљењем се у свим генерацијама уџбеника описује полет и одушевљење које су покренули ратови. У првим генерацијама књига наводи се да је „Србин хитао на бојно поље“³⁶ и да је „вест о припремама за рат са Турском одушевила читав српски народ“³⁷ који је „добрио соколова крила и полетео бојним пољима“.³⁸ Описује се да се није радило о „походу једне војске, него о походу целог народа“³⁹ о походу у коме се „знала смо једна заповест: напред!“⁴⁰ Рат се описује као подухват читаве нације: „Људи, жене, старци и деца ставили су се у службу држави“⁴¹ И саме битке, као на пример битка код Битоља, описане су као епопеја: „Српска војска је под борбом прелазила реке и равнице, газећи воду до појаса и певајући. Кроз топовску грмљавину и прасак пушака разлегла се песма: *Ој Мораво, моје село равно*“.⁴² У свим генерацијама уџбеника напредовање српске војске прати се с наглашеним усхићењем и описује се као „неодољиво“⁴³ „јуначко“⁴⁴ инспирисано „епским јунаштвом“⁴⁵ и „несаломљивом моралном јачином“.⁴⁶

Иако уздржанији, уџбеници из социјалистичког времена су, ипак, давали одушка националном поносу, па се констатовало да су „Турци били поражени до ногу“.⁴⁷ Милошевићево време није донело појачану реторику, али су књиге које су дошле после Милошевићевог пада вратиле ратничке вредности. Тако се наводи да је рат добијен „храброшћу и упорношћу српских војника и њихових официра“⁴⁸ с посебним нагласком на морал који је доносила борба против Ос-

³⁶ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 111.

³⁷ Миладиновић, М.; Рајичић, М., *Опита историја...*, стр. 133.

³⁸ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 111.

³⁹ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 111.

⁴⁰ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 111.

⁴¹ Поповић, В., *Историја новог века...*, стр. 165.

⁴² Стошић, П., *Историја Срба, Хрвата...*, стр. 128.

⁴³ Зрнић, Лука, *Историја српског народа и осталих Јужних Словена за средње и стручне школе*, Београд 1920, стр. 73. (у даљем тексту: Зрнић, Л., *Историја српског народа...*)

⁴⁴ Вулић, Станислав, *Историја српског народа за средње и стручне школе*, Београд, 1926, стр. 46.

⁴⁵ Поповић, В., *Историја новог века...*, стр. 126.

⁴⁶ Лазаревић, Ђ., *Историја Југословена за средње...*, стр. 172.

⁴⁷ Миладиновић, М.; Рајичић, М., *Опита историја...*, стр. 133.

⁴⁸ Николић, К.; Жутић, Н.; Павловић, М.; Шпадијер, З.; *Историја 3/4...*, стр. 68.

манског царства, које се поново назива вековним непријатељем: „Посебно су официри предњачили у моралном подстреку, с нестрпљењем очекујући велику победу над вековним непријатељем“.⁴⁹

У свим генерацијама уџбеника постоји још један заједнички именилац: наглашавање да је српска војска била успешнија од савезничких. Кључна идеја је да су српске победе биле значајније од других, али и да савезници не би могли остварити своје циљеве без српске помоћи. Већ у првом уџбенику написаном после Првог светског рата налазимо ту идеју: „Савезници су исто побеђивали, али њихове војске нису могле тако успешно ићи напред. С тога је Србија, свршивши прва свој задатак, почела помагати својим савезницима“.⁵⁰ Помоћ Бугарима код Једрена и Црногорцима код Скадра свуда је тема, али се у неким уџбеницима може наћи и помоћ Грцима, па се за Први балкански рат каже „да су Грци, иако бежаху једном прилично страдали, српским су се успесима опоравили и вешто успели да им Турци предаду Солун“.⁵¹ Исто се понавља и у описима Другог рата: „Српска војска је одржала најсјајнију борбу на Брегалници, те су потом и Грци почели нешто успевати“.⁵²

Такво наглашавање основа је за изградњу мита о витештву који почива на концепту племенитог јунака, или како је то формулисано у једном од раних уџбеника: „Србин је добар јунак, храбар и племенит витез“.⁵³ Таква слика је у снажном контрасту са једним другим, ал једнако важним и снажно подвученим мотивом о нацији–жртви, за који Балкански ратови такође дају добар калуп. Тај мотив се, пре свега гради захваљујући инсистирању на незахвалности и неверности савезника, у првом реду Бугара. Реченица коју можемо наћи у уџбенику из 1937. године чини кондензован израз тог концепта: „Због нелојалности Бугарске дошло је до разлома Балканског савеза. Иако није дала војничку снагу која се од ње очекивала, нити као савезница извршила предвиђени ратни план, него још добила помоћ од Србије, Бугарска је тражила велики део Македоније, на шта Србија и Грчка нису могле пристати“.⁵⁴

Као не мањи непријатељи појављују се и велике силе које су онемогућиле да Србија до краја материјализује своје војне победе, неправедно јој одузимајући делове територија које је она сматрала својима (мисли се на северну Албанију). И у деловима лекција које се односе на велике силе често се користи наглашена реторика којом се наглашава да су од Србије одузети Драч и Љеш, али и емотивније – даје Црној Гори „одузет крвљу заливен Скадар“.⁵⁵ Можемо утврдити

⁴⁹ Николић, К.; Жутић, Н.; Павловић, М.; Шпадијер, З.; *Историја 3/4...*, стр. 67.

⁵⁰ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 115.

⁵¹ Поповић, В., *Историја новог века...*, стр. 73.

⁵² Поповић, В., *Историја новог века...*, стр. 74.

⁵³ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 113.

⁵⁴ Лазаревић, Ђ., *Историја Југословена за средње...*, стр. 172.

⁵⁵ Лазаревић, Ђ., *Историја Југословена за средње...*, стр. 173.

и појаву једног значајног концепта који историју представља као вечно враћање истога, односно који се заснива на идеји о цикличном кретању историје: „Српски народ је и на лондонском састанку великих сила био оштећен као на Берлинском конгресу“.⁵⁶ Тиме се ствара утисак о историји као судбини, која се, без обзира на промене околности, стално изнова понавља. Таквим схватањем историјског времена додатно се учвршћује епско тумачење прошлости и садашњости, које сугерише да се ни у будућности не може ништа боље очекивати. Тиме се још једном подвлаче митеме о витештву и неправди које су касније формирале чврст митски садржај о Србији која добија у рату, а губи у миру.

Ипак, за оцену Балканских ратова као „калупа за историјску свест“, кључан је однос према даљој историји. Балкански ратови се ту појављују као спроводници директне везе која постоји са средњим веком, као веза који савремене генерације повезује с „историјским местом рођења“. Они су тренутак у прошлости који „исправљају“ иначе испрекидану временску вертикалу, који повезују претке и потомке и обнављају епско схватање времена у коме време за нацију заправо не протиче. То је био кључ интерпретације у међуратном раздобљу преко којег се емитовао косовски мит као завет за садашње и будуће нараштаје. Већ од првог уџбеника у којем су описани Балкански ратови појављују се сви кључни мотиви, у првом реду „освета Косова“ и „испуњавање Косовског аманета“.⁵⁷ У опис војних операција уметане су слике пуне емотивног набоја: „Прелазећи преко Косова, војници су плакали од радости“.⁵⁸

Повишене емоције преносиле су се романтичарском терминологијом: „Србин је хитао на бојно поље да испуни Косовски аманет, да изврши своју дужност. [...] Савез и слога веселили су га, он је добио соколова крила и полетео бојним пољима старе српске државе, где му некад прадедови делише јуначке мегдане“.⁵⁹ У уџбеницима се може наћи и позната осветничка порука: „За Косово Куманово, за Сливницу Брегалницу“.⁶⁰ Догађаји су описани не само као освета, већ и повратак у сопствену прошлост: „Српска војска је ослободила војску пуну успомена на српску средњовековну државу и културу. Ослобођењем тих земаља остварен је петовековни сан Југословена о освети и ослобођењу опеваног Косова“.⁶¹ Наглашена емотивност тих пасуса сведочи о потреби јачања косовског мита кроз систем образовања и васпитавања генерација на идеји о снази косовског опредељења. Представљена као аманет предака, одбрана и заштита Косова постајала је и обавеза будућих генерација, чиме се будућност градила

⁵⁶ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 116.

⁵⁷ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 111.

⁵⁸ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 111.

⁵⁹ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 111.

⁶⁰ Зрнић, Л., *Историја српског народа...*, стр. 74.

⁶¹ Поповић, В., *Историја новог века...*, стр. 165.

на темељима прошлости. Садашњост је у томе само беоцуг који повезује, а појединци постају само извршиоци историјских налога.

У лекцијама које се односе на Балканске ратове појављују се и значајне историјске личности из старије прошлости, с којима се успоставља директан континуитет. Тако се наводи да је краљ Петар „после 520 година ногом ступио у Скопље, Душанову престоницу“⁶², као и да је Скадар био престоница првих српских краљева.⁶³ Стари јунаци су чак препознати у савременицима: „Снага краљевића Марка се пробудила у Србима“.⁶⁴ Од времена социјализма такво историјско повезивање се више не налази у уџбеницима, тако да косовског мита од друге половине 20. века више није било у школском систему.

Ова анализа показала је да су Балкански ратови били веома подесан догађај за изградњу кључних саставних делова национално романтичарског мита, али и да су све политичке фазе кроз које су у 20. веку прошле Србија и Југославија, избором чињеница, наглашавањем једних и занемаривањем других, користиле те догађаје за слање потребних политичких порука. Још се једном потврдило да историја јесте „наука о садашњости“, да је свака генерација пише из почетка. Овај кратки оглед нам је показао и да анализом тумачења појединих историјских догађаја можемо много сазнати о савремености, која се у слици прошлости огледа као у огледалу.

⁶² Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 111.

⁶³ Зрнић, Л., *Историја српског народа...*, стр. 74.

⁶⁴ Вукићевић, М., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца...*, стр. 112.

Summary

Dubravka Stojanović, Ph. D.

Mould for war remembrance: Balkan wars in Serbian History Textbooks 1920-2013

Balkan wars were considered to be the climax of Serbian war history, its most successful event. They were treated as the fulfillment of the medieval oath given to the Prince Lazar after his death in the Kosovo battle 1389 since Kosovo was regained for Serbia after 1912. For all those military, political, historical and mythical reasons Balkan wars had a very important place in Serbian politics of memory. They were treated both as a proof of invincibility of the Serbian army and as the cradle of national pride. They were considered to be the start of the “liberation and unification” of Serbian people. Later they were perceived as the beginning of the creation of Yugoslavia, which put them in the center of the Yugoslav myth. During the 1990ies they became the new source of national pride and inspiration of Milošević’s war policy, especially in Kosovo. In history textbooks they always had their special place. The aim of this paper will be to compare narratives on Balkan wars from the first history textbooks in which they were interpreted (1930ies) to the latest ones. The main thesis is that the mythical matrix had never changed despite different political systems and states in which Serbia had spent the 20th century and that the interpretation of Balkan wars became a mould for all war remembrance including the First World War, the Second World War and the war of the 1990ies.